

TAKÁCS LEVENTE

NERO ÉL

Nero a halála után néhány évvel ismét feltűnt a római politika színpadán, a birodalom keleti tartományaiban, mégpedig legalább kétszer. Az ál-Nerók tevékenységén túl más politikai kalandorok hasonló történetei is ismertek a római történetírásban. A tanulmány elemzi az ismert hasonmások történeteit, bemutatva a közös motívumokat. Továbbá megpróbál magyarázatot adni az ál-Nerók kísérleteire az adott történelmi kontextusban.

Kulcsszavak: Nero, hamis Nero, Római Birodalom, történetírás, keleti tartományok, legitimáció

Híres vagy hírhedt emberek halálát gyakran rejtélyes vagy zavaros körülmények borítják homályba, táptalajt adva későbbi híreszteléseknek. Általánosan ismert, hogy a második világháború utolsó napjaiban Hitler öngyilkosságot követett el, de holttestének sorsa bizonytalan maradt. Az összeomló Németország és az ostromlott főváros kaotikus viszonyai, a szinte elképzelhetetlen háborús pusztítás, a romok, a sok elesett és eltűnt személy olyan helyzetet teremtettek, amelyben könnyen elképzelhetővé vált, hogy Hitler nem halt meg, hanem valamilyen módon kijutott Berlinből. Jó néhány évtizeden keresztül rendre felbukkantak olyan híresztelések, miszerint él – például valahol Dél-Amerikában. A nyomtatott és elektronikus sajtó persze előszeretettel közölte ezeket a híreket.¹ Az elképzelés az írók fantáziáját is megragadta. Moldova György 1972-ben írt szatírája² szerint néhány fanatikus híve feltámasztja a világegés végén hibernált Hitlert, aki orvosa kíséretében a Kádár-kori Magyarországra látogat. Moldova munkájában Hitler szerepe tulajdonképpen jelentéktelen és reflektálatlan, a szocialista vidéki Magyarország szereplői (gyárigazgató, iskolaigazgató, orvos, művezető stb.) nem ismerik fel Hitlert, voltaképpen nyugatnémet turistának tartják. Moldova Hitlerje ráadásul erőtlen, mondhatni lagymatag figura. Sokkal inkább illeszkedik a hagyományos képbe Timur Vermes szatírájának Hitlerje,³ aki 120 éves korában ébred a modern Berlinben abban az állapotában, amelyben élete utolsó napján volt. A világ új jelenségeit eleinte tétován és rosszállással érzékelő Führer mit sem enged elképzeléseiből és retorikájából. Vermes Hitlerje bámulatos gyorsasággal válik a modern média (tévé, YouTube) sztárjává, holott megjelenése (egyenruha) és beszédeinek tartalma az 1930-as éveket idézi. A két szatírában Hitler a maga fizikai valójában jelenik meg, ennek ellenére Moldova szereplői jószerivel nem is tudják, kivel találkoznak, miközben Vermes szereplői eleinte csak egy nagyon jól ala-

¹ <http://www.life.hu/news/20171029-cia-aktak-szerint-hitler-eletben-maradt.html>; http://mult-kor.hu/20080818_hitler_megsem lett_ongyilkos; http://mult-kor.hu/20140127_fotoval_bizonyitanak_hogy_hitler_braziliaba_szokott

² *Moldova Gy.*: Hitler Magyarországon. Budapest 1992.

³ *T. Vermes*: Nézd, ki van itt. Fordította: Nádori Lília. Budapest 2013.

kító, a szerepébe magát teljesen beleélő Hitler-imitátornak gondolják „újdonsült” média-sztárjukat. Később a nézettségi adatok fényében hitetlenségük, ózdkodásuk inkább elismeréssé, csodálattá változik, de az azonosság tudata nem kristályosodik ki.

A történész szemszögéből könnyű lenne figyelmen kívül hagyni a fentieket, mondván sajtóhírekről, szépírói alkotásokról van szó, ám a történelem számos példát ismer, amikor halottnak hitt személyek ismét feltűnnek, és hatással lesznek az események menetére. A kora újkori orosz történelemből ismert az egymást követően fellépő több ál-Dmitrij esete abban az időszakban, amelyet a zavaros időszak periódusának (*szmuta*) szoktak nevezni. A Rurik-dinasztia uralkodása I. Fjodor cár halálával ért véget 1598-ban. I. Fjodor cárnak azonban nem volt vér szerinti örököse, ezért féltestvére, Dmitrij nagyherceg volt a kijelölt trónörökös, aki azonban még 1591-ben életét veszítette. A cár halálát követő belső hatalmi harcok során került trónra Borisz Godunov (ur. 1598–1605), akinek húga Fjodor cár felesége volt. Dmitrij halálának körülményei meglehetősen bizonytalanok,⁴ de tény, hogy Borisz Godunovot uralkodása alatt ellenzéke azzal a váddal támadta, hogy gyilkosokat bérelt fel, akik végeztek Dmitrij herceggel, hogy az később ne léphessen Fjodor után az orosz trónra. Dmitrij kiiktatásával Borisz lett a cár legközelebbi hozzátartozója, ezért a cárválasztásnál előnyt élvezett.⁵ A politikai ellenfelek propagandája azonban hatott, és az indítékok alapján a vádak sokak számára hihetőnek bizonyultak.

Az első Ál-Dmitrij 1603-ban lépett fel, és igényét arra alapozta, hogy az állítólagos merénylők nem a trónörökössel, hanem egy társával végeztek. Ál-Dmitrij felbukkanása olyan időszakban történt, amikor rossz termésű évek követték egymást, a maguk súlyos társadalmi és szociális következményeivel. Ezt nevezték a „nagy éhség” időszakának (1601–1603).⁶ Ezt a rendkívüli helyzetet és negatív közhangulatot használták ki Borisz Godunov ellenfelei, hogy elterjesszék a nép körében a „jó cárevics” legendáját, aki túlélte a jelenlegi „rossz cár” által korábban szervezett merényletet. Nem sokkal később az Ál-Dmitrij, akinek valódi kilétét nem ismerjük, 1605-ben bevette Moszkvát, és átvette a hatalmat.⁷ Számos lengyel szokást vett át, és lengyel hercegnőt vett feleségül, ezért egy idő után a nemesség ellene fordult.⁸ A cárral szembeni elégedetlenséget kihasználva Vaszilij Sujszkij megdöntötte a hatalmát, és cárrá koronáztatta magát 1606-ban.

A következő évben tűnt fel II. Ál-Dmitrij, aki magához ragadta a hatalmat, és 1607–1610 között orosz cár lett. Jóllehet tevékenysége kevésbé keltette fel a történészek érdeklődését, megjelenésének sajátos vonása, hogy külföldiekből álló sereggel indított hadjáratot, és győzte le az akkori uralkodót. Korábban elterjedt elmélet volt, hogy a hadjárata nem egyéb, mint a lengyelek burkolt intervenciója Oroszország ellen. A kutatás

⁴ *Niederhauser E. – Szvák Gy.: Romanovok.* Budapest 2002. 7.

⁵ *Szvák Gy.: Cárok és kalandorok.* Budapest 2009. 56.

⁶ *Szvák: i. m. (5. jegyz.)* 64.

⁷ *Szvák: i. m. (5. jegyz.)* 107; *Font M. – Krausz T. – Niederhauser E. – Szvák Gy.: Oroszország története.* Budapest 2001. 165.

⁸ <https://www.britannica.com/topic/False-Dmitry>

azonban mára tisztázta, hogy Lengyelország vezető körei nem vettek részt II. Ál-Dmitrij hadjáratának előkészítésében, az álcár seregében inkább külföldi zsoldosok szolgáltak.⁹ Az Ál-Dmitrijek időleges sikeréhez hozzájárult, hogy a zavaros időszak idején megrendült a jó cár eszméje, amely hagyományosan része az orosz nép mentalitásának.¹⁰ Az utódlási zavarok, a rossz termés és a külföldi intervenció tovább mélyítette a társadalmi-politikai konfliktusokat, lehetőséget teremtve kalandorok fellépésének.

Sorolhatnánk még többé-kevésbé hasonló példákat az Elvis-imitátoroktól Anasztázia nagyhercegnőig,¹¹ de ahogy mondani szokás: nem volt ez másként az ókorban sem.¹² A modern irodalom által is megörökített, legismertebb eset Nero császárhoz kapcsolódik; erről szól Lion Feuchtwanger (1884–1958) regénye, *A hamis Nero*, amely Amszterdamban jelent meg 1936-ban. A regényben Nero egykori híve és bizalmasa, Varro szenátor, elégedetlenkedve Róma új urainak politikája miatt, a birodalom keleti határvidékén lázadást szervez. A merész zendülés sikerét arra építi, hogy felszabadítottja, egy Terentius nevű fazekas, kísértetiesen hasonlít az elhunyt császárra. Terentius felölti Nero alakját és szerepét, majd Varro és a helyi fejedelmek, később pedig a parthusok támogatásával sikeresen építi ki hatalmát az Euphratés mentén. Az egykori fazekas, aki a narratíva előrehaladásával egyre inkább elhiszi azt a tudásával ellentétes látszatot, hogy ő azonos Nero császárral, végül elbukva és megalázva szenved el a halálos ítéletet.

Nem tisztünk a mű irodalmi elemzése, azt azonban érdemes megjegyezni, hogy Feuchtwanger széles körű történeti ismeretekre alapozva írta meg művét. Az író történelmet, német irodalmat és filozófiát tanult az egyetemen. A térség (a római Közel-Kelet) és a kor (a Kr. u. 60–80 közötti időszak) iránti érdeklődését mutatja, hogy *A hamis Nero* előtt néhány évvel tette közzé *Der jüdische Krieg* című munkáját, amelynek hőse a zsidó lázadóból római történetíróvá lett Josephus Flavius.¹³ *A hamis Nero* számtalan olyan adatot, elemet, motívumot tartalmaz, amelyek Feuchtwanger beható ismereteire utalnak. Varro szenátor ellenfele, Cejonius syriai kormányzó alakját két korabeli római politikus figurájából gyúrta össze. L. Ceionius Commodus (cos. 78), aki Syria helytartója 78/79-ben, nevét és helytartói működése időpontját kölcsönözte a regénybeli figurának, míg L. Caesennius Paetus (cos. 61) karrierjéből a kudarcélményt és Commagenae szerepeltetését veszi át Feuchtwanger. Caesennius ugyanis Nero idején sikertelenül

⁹ <http://www.c3.hu/~klio/klio102/klio022.html>

¹⁰ *Sashalmi E.*: A „jó cár” eszméje a Romanov dinasztia alatt, 1613–1905. In: Állam, hatalom, ideológia. Tanulmányok az orosz történelem sajátosságairól. Szerk. *Font M.* – *Sashalmi E.* Budapest 2007. 177–178.

¹¹ A modern kori példák feltárásáért és hasznos tanácsaikért köszönet illeti Keményfi Róbert, Lévai Csaba, Schrek Katalin és Somogyi Krisztina kollégáimat.

¹² Elvis és Nero imitátorainak összefüggésbe hozására a világhálón is rábukkanhatunk: <https://camws.org/sites/default/files/meeting2016/270.NeroImpersonatorsandElvisImpersonators.pdf>

¹³ Josephusról vö. *Grüll T.*: Áruló vagy megmentő? Pozsony 2010.

tevékenykedik Cappadociában, majd 70–73 között Syria helytartójaként anektálja Commagene királyságát.¹⁴

A legfontosabb elem, nevezetesen egy trónkövetelő fellépése, aki a fizikai hasonlóságra alapítja legitimitációját, nem Feuchtwanger írói leleményének terméke, hanem éppen Nero császárral kapcsolatban jól ismert az antik történetírásban. A római szerzők több helyen megemlékeznek arról, hogy Nero halála után ál-Nerók tűnnek fel. Tacitus (két helyen), Suetonius, valamint Cassius Dio és az öt kivonatoló Zónaras is beszámol hamis Nero feltűnéséről.¹⁵ Tacitus a *Historiae* elején mintegy előrevetítve említi, hogy „egy ál-Nero szédelgésére majdnem megindultak a parthus fegyverek is”,¹⁶ majd ugyane munkájának második könyvében részletesen tudósít annak a kalandornak a vállalkozásáról, aki az Égei-tenger egyik szigetén (Cythnus) adta ki magát Nerónak. Tacitustól megtudjuk, hogy vagy pontosí rabszolga, vagy itáliai felszabadított volt, aki értett a lantjátékhoz, valamint arcra hasonlított az egykori uralkodóhoz (*citharae et cantus peritus, unde illi super similitudinem oris propior ad fallendum fides*). Táborát kóborló katonaszökevények és felfegyverzett rabszolgák alkották. A még Galba által kinevezett helytartó, Calpurnius Asprenas tárgyalási szándékot színlelve elfogattja és megöleti az illetőt, fejét pedig előbb Ásiába, majd Rómába viteti. Tacitus mellett a XI–XII. századi bizánci tisztviselő és történetíró, Zónaras, aki a világ teremtésétől a saját koráig foglalta össze a történelmet részben Cassius Dio művére támaszkodva, szintén írt erről a hamis Neróról (11, 15). Rövid szövegében szó esik a fizikai hasonlóságról, a gonosz emberek támogatásáról, a szíriai hadseregről, és arról, hogy Calpurnius vetett véget a kalandnak.

Tacitus két közlése közül az elsöben a parthusokra tesz utalást, a cythnusi ál-Nero történetében azonban szó sincs róluk (sem nála, sem Zónarasnál), igaz, ezt az ellentmondást könnyűszerrel feloldhatjuk azzal a megjegyzéssel, amelyet Tacitus a Cythnuson történetek bevezetőjeként tesz: „A többi ál-Nero sorsát s próbálkozásaitak művünk megfelelő helyén mondjuk majd el” (*ceterorum casus conatusque in contextu operis dicemus*). Tacitus tehát több hasonló esetről számolhatott be művében, de a *Historiae* töredékes volta miatt ezek a leírások nem maradtak ránk.

Feuchtwanger regényének alapötlete így nem Tacitusnál maradt fenn, hanem a már említett Zónaras és Cassius Dio beszámolójában. Titus uralkodása idején (tehát mintegy 10–12 évvel Nero halála után) tűnt fel az asiai származású Terentius Maximus, akit hangja és megjelenése az eredeti Neróhoz tett hasonlatossá, ráadásul értett a lantjátékhoz is. Az Euphratés vidékén gyűjtött maga köré követőket, majd a parthusokhoz menekült, akik előkészületeket tettek, hogy helyreállítsák uralmát. Sem az előkészületek eredményéről, sem Terentius-Nero sorsáról nincs további információk.

Még egy utalás van egy ál-Nero feltűnésére, mégpedig Suetonius *Nero-életrajzá*nak végén. Az életrajzíró beszámol arról, hogy fiatal korában (*adulescente me*), mintegy

¹⁴ Vö. Takács László: Nero: politikusi arcképvázlat. Piliscsaba 2010. 202; G. W. Bowersock: Syria under Vespasian. JRS 63 (1973) 135.

¹⁵ Tac. *Hist.* I 2. és II 8–9; Suet. *Nero* 57; Cass. Dio LXVI 19, 3; Zon. XI 15 és 18.

¹⁶ A tanulmányban idézett Tacitus-helyeket Borzsák István fordításában adjuk meg.

húsz évvel a császár halála után feltűnt egy bizonytalan hátterű illető, aki magát Nerónak adta ki. A név olyan hatással volt a parthusokra, hogy támogatni kezdték. Suetonius közlése régóta okoz fejtörést a kutatóknak, a 88 tájára datálható esemény ugyanis nehezen illeszthető a korábbi két eseményhez. Amennyiben hitelt adunk neki, akkor legalább három ál-Nero feltűnésével kell számolni, amit megerősít, hogy Tacitus – már idézett helyén – a cythnusi ál-Nerón kívül is több próbálkozóról tud (*ceterorum casus conatusque*).

Bastomsky szerint, aki a tacitusi többes számot figyelmen kívül hagyja, a suetoniusi leírás körülményei megegyeznek a Terentius Maximusról ismert adatokkal, így vélhetően a 79-re és a 88-ra datálható Nerók azonosak. Suetonius tudósítása szintén Terentius-Nero kalandját idézi fel, s a szerzőt az eseményektől elválasztó mintegy négy évtized miatt kerülhetett be valamiféle hibaként a húsz év a szövegbe.¹⁷ Gallivan, aki egy rövid cikkben cáfolja Bastomsky nézetét, úgy véli, hogy három hamis Neróval kell számolnunk. Érvelését a tacitusi utaláson kívül arra alapozza, hogy Suetonius, 70 körüli születési dátumát figyelembe véve, Terentius-Nero kísérletekor még nem minősülhetett *adulescens*nek, hiszen tizedik éve körül járt.¹⁸

Gallivan megfelelkezik egy olyan érvről (jóllehet *argumentum ex silentio*), amely támogatná gondolatmenetét. Mind a cythnusi Nero, mind Terentius-Nero bemutatásának konstitutív eleme a fizikai hasonlóság az egykori császárhoz.¹⁹ Néhány évvel Nero halála (illetve ebben a kontextusban: eltűnése) után még könnyen elképzelhető, hogy szobrokról, pénzérmékről vagy személyes emlékekből felismerni vélték Nerót. Suetonius közlése alapján a harmadik ál-Nero húsz évvel később lép fel, s ekkora időközön könnyen megfakítja az emlékeket, eltűnnek a szobrok, kikopnak a használatból a császár képmását hordozó pénzérmék. Talán ezért nem is említi Suetonius, hogy a harmadik ál-Nero hasonlított volna az eredetihez, sikerét inkább a parthusok támogatásának tulajdonítja.

A szakirodalom – tudomásunk szerint – nem szentelt nagyobb figyelmet a hamis Nerók működésének, holott egyrészt fényt vetnek arra, milyen kihívásokkal nézett szembe egy császár, másrészt a narratíva szerveződésére is rámutatnak. Albert Earl Pappano 1937-es írása közel egy időben jelent meg Feuchtwanger regényével. A tanulmány három ál-Nero feltűnését mutatja be, nagyjából a források leírására hagyatkozva. A szakirodalmat ezt követően – mint láttuk – a hamis Nerók száma foglalkoztatta (Gallivan, Bastomsky), illetve az a már Pappano által is regisztrált tény, hogy a korabeli jóslatok és próféciák összefüggésben állhatnak Nero személyével, keleti politikájával vagy éppen újra-feltűnésével.

¹⁷ S. J. Bastomsky: The Emperor Nero in Talmudic Legend. *The Jewish Quarterly Review* 59/4 (1969) 324–325.

¹⁸ P. A. Gallivan: The False Neros: a Re-Examination. *Historia* 22 (1973) 365. Voltaképpen ezt a nézetet fogadja el E. Champlin: *Nero*. Cambridge (MA) 2003. 11–12 és J. Kozłowski: False Neros in the Flavian Times. In: *Studia Lesco Mrozewicz: ab amicis et discipulis dedicata*. Eds. S. Rucinski – C. Balbuza – Chr. Królczyk. Poznań 2011. 195–201.

¹⁹ Látni fogjuk, hogy a fizikai hasonlóság a hitelesség nélkülözhetetlen eleme más történetekben is.

Nehéz elhinni, hogy e kalandorokat, bármennyire is hasonlítottak az igazi Neróra, valaki komolyan vette, leszámítva persze a parthusokat, akik nyilvánvalóan politikai érdekből álltak az ál-Nero ügye mellé. Mégis előfordult néhány hasonló eset a Kr. u. I. század római történelmében, ráadásul egy ízben úgy, hogy a színlelt személy még élt.

Tiberius császár hatalomra lépésének egyik első aktusa volt, hogy megölette a száműzetését Planasia szigetén töltő Agrippa Postumust, Augustus unokáját, akit éppen nagyapja küldött büntetése helyszínére.²⁰ Agrippa egyik rabszolgája, egy bizonyos Clemens, Augustus haláláról értesülve azzal a szándékkal indult a szigetre, hogy kiszabadítja gazdáját, ám próbálkozása elkésett. Ezért ellopta ura hamvait, majd elrejtőzve Etruria félreeső vidékén, megnövesztette szakállát, s kihasználva, hogy külsőleg hasonlított Agrippára (*aetate et forma haud dissimili in dominum erat*), segítői révén elkezdte híresztelni, hogy Agrippa él. Miután a szóbeszéd megtette a maga hatását, ő maga is előjött rejtékhelyéről, de egy helyen sohasem tartózkodott huzamosabb ideig, s általában sötétedéskor, félhomályban kereste fel a településeket (*ipse adire municipia obscuro diei, neque propalam aspici neque diutius isdem locis*). A hír szerte Itáliában, sőt magában Róma városában is elterjedt, Clemens pedig egészen Ostiáig jutott, miközben Tiberius gondok között hányódott (*anceps cura*), hogyan kezelje a válságos helyzetet. A megoldást arra a Sallustius Crispusra bízta, aki már Agrippa meggyilkolását is intézte. Ennek két bizalmasa elfogja Clemens, s Tiberius elé vezeti. Tacitus egy szópárbaj erejéig szembeállítja egymással a magát Agrippának kiadó rabszolgát és a császárt, vélhetően azért, hogy még jobban kidomborítsa Clemens fölényét. A tacitusi ábrázolásban Tiberius, aki már trónra lépése idején *ambiguus imperandi* (Tac. *Ann.* 1, 7), ebben a jelenetben sem határozott: gondok gyötrik, szegény és félelem között hányódik (*ambiguus pudoris ac metus*), majd végső döntését sem meri nyíltan vállalni, és titokban végezteti ki a rabszolgát. Tacitus leírásában Clemens *non servili animo* viselkedik, nagyszabású terveket fontolgat (*ad maiora et magis praecipitia conversus*), végül bátran és csattanósan felel a császár kérdésére. A történetben a szolgaságra épülő (*At Romae ruere in servitium consules, patres, eques...* – Tac. *Ann.* 1, 7, 1) politikai berendezkedés feje, a római állam megtestesítője sokkal szolgálban viselkedik, mint rabszolga ellenfele. Aligha tévedünk, ha kijelentjük: a Tacitus számára amúgy sem rokonszenves Tiberius és a *principatus* rendszere ennél rosszabb fénybe talán nehezen lett volna állítható.²¹

Tacitus arra használta az ál-Agrippa fellépésének leírását, hogy Tiberius jellemének árnyoldalait hangsúlyozza. Már eltúlzott bevezetője – „egyetlen rabszolga merészsege meghasonlásba és polgárháborúba döntötte volna az államot” – is inkább arra szolgál, hogy a figyelmet felkeltse, és hatásos ellenpontot hozzon létre. Aligha fenyegethette reális veszély a római államot vagy Tiberius uralmát, ha mindössze két ügynökre volt szükség az ál-Agrippa elfogásához. A fontosabb események titokban játszódnak: Agrip-

²⁰ Tac. *Ann.* I 6.

²¹ Tiberius tacitusi ábrázolásához vö. *Borzásák I.*: Dragma I. Budapest 1994. 219–220, 225 skk., 277.

pa megölése,²² Clemens Agrippává változása,²³ majd Clemens kivégzése.²⁴ Az egyetlen igazi fenyegetést a pletyka jelenti.

Tiberius nem csupán Clemens-Agrippa kísérletével volt kénytelen szembenézni, hanem egy ál-Drusus is fellépett, ami azonban a fenti példákhoz képest különleges eset, ugyanis a magát Drususnak kiadó ifjú (*iuvenis*) akkor lép fel (Kr. u. 31),²⁵ amikor a valódi Drusus még életben van. A tacitusi bemutatásban inkább haszonleső kalandornak látszó próbálkozó nyomban eltűnik a színről, mielőtt valós veszély fenyegeti.²⁶ A cselekmény többi eleme azonban meglepően hasonlít az ál-Nerók és Clemens Agrippa történetének főbb alkotórészeire: (1) Fellép egy kalandor, aki egy, a hatalom közelében álló híres személy hasonmása: kora, kinézete és valamely jellegzetes tulajdonsága (például éneke és lantjátéka) az azonosítás alapjai. (2) Drusus kivételével, aki házi őrizetben volt, mind Agrippa, mind Nero halott az adott időpontban. Ráadásul, a halál titokzatos, bizonytalan körülmények között érte őket. Egyikük egy titkolni igyekezett politikai gyilkosság áldozataként, a másik egy polgárháborús államcsíny során elkövetett öngyilkosságban vesztette életét. (3) Általában is tapasztalható némi zavar az állam működésében. (4) Támogatóik rendre alacsony rangúak közül kerülnek ki, akárcsak ők maguk.²⁷ (5) Minden kísérletük a hadsereghez kötődik. (6) Tevékenységük színtere, az ál-Agrippát leszámítva, a birodalom keleti fele. (7) Az összes esetről szerepet kap a pletyka.²⁸

A hasonló építőelemek és struktúra láttán az olvasó joggal gondolhatna arra, hogy a történetírók az egyes történeteknél toposzokat, ismert motívumokat használtak fel. Akár azért, hogy palástolják információik hiányos voltát, akár azért, mert a türannoszokat (így Nero tetteit) leíró toposz-készlethez hasonlóan ezeknél a történeteknél is sablonokkal dolgoztak. *Ad absurdum* azt is feltételezhetnénk, hogy vannak olyan esetek, amelyek csupán az írói fantázia termékei. A pletyka szerepe, a keleti kapcsolatok és az alacsony származású támogatók beillesztése jól összevágna a római elit körébe tartozó szerzők attitűdjével. Mindez abba az irányba terelhetné a vizsgálódást, hogy megkérdőjelezze egyes esetek történetiségét. A körülmények közelebbi szemrevételezése azonban inkább arra mutat, hogy meghatározott történeti helyzetek idézték elő a hasonló írói bemutatást.

A hamis Nero-sztorik többnyire rövidek, és részben késői szerzők (Cassius Dio, Zónaras) tudósításai. Ezzel szemben Tacitus viszonylag részletesen ír a Tiberius ide-

²² Tac. *Ann.* I 6: *patris iussa simulabat; particeps secretorum; ne arcana domus ... vulgarentur.*

²³ Tac. *Ann.* II 39: *ignotis locis sese abdit; occultis primum sermonibus; obscuro diei.*

²⁴ Tac. *Ann.* II 40: *nec Tiberius poenam eius palam ausus, in secreta Palati parte interfici iussit corpusque clam auferri...*

²⁵ A datáláshoz C. J. Tuplin: *The False Drusus of A. D. 31 and the Fall of Seianus.* *Latomus* 46 (1987) 782–783.

²⁶ Tac. *Ann.* VI 5, 10; Cass. Dio LVIII 25. *Tuplin:* i. m. (25. jegyz.) inkább a korabeli hatalmi játszmák egyik mellékszereplőjének tekinti az ál-Drusust.

²⁷ *Tuplin:* i. m. (25. jegyz.) 786 különös jelentőséget tulajdonít a *liberti* szerepének az ál-Drusus eseténél. A fentiek fényében ez alighanem eltúlzott.

²⁸ Vö. *Tuplin:* i. m. (25. jegyz.) 781, 2. jegyzet további hasonlóságokkal.

jén történt hasonló kísérletekről.²⁹ A Tiberius ellenében fellépő ál-Agrippa és ál-Drusus olyan személyek képében jelenik meg, akik félreállított, kevésbé ismert, elszigetelt figurák. Agrippa voltaképpen sohasem jutott a hatalom reális közelségébe, Drusus pedig halála előtt évekig volt fogságban. Jóllehet egészen a húszas évek közepéig Tiberius egyik lehetséges utódaént szerepelt, ám összekülönbözött Seianusszal, ami a vesztét okozta. Házi őrizetbe került, majd 33-ban éhhalált halt. Caligula trónra lépése után ismét felelevenítették emlékét: pénzeken szerepelt a portréja, maradványait Augustus mauzóleumában helyezték el.³⁰ Nero ezzel szemben 15 éven át császár volt; uralma mély nyomokat hagyott nemcsak a rómaiak, hanem a kereszténység kulturális emlékezetében is. A római történetírókon kívül részben ez a tényező is szerepet játszott abban, hogy Nero hosszú évszázadokon át a gonosz és rossz császárok sorában foglalt helyet.

Nero uralkodását az utóbbi években a kutatás megpróbálta új megvilágításba helyezni. Kiállítások, tanulmánykötetek³¹ árnyalják azt a szinte egyoldalúan negatív képet, amelyet Neróról az antik szerzők kialakítottak. Az anyagiülkosság, a város felgyújtása, terhes feleségének halálra rugdosása olyan elemek, amelyeket, legalábbis egyes részleteiket illetően, vélhetőleg a görög türannoszokat és korábbi császárokat övező topozokból adaptáltak a Neróról író szerzők.³² Nero köztudatban élő képének nagyon sokat ártott, hogy az egyház őt tekintette az első keresztényüldözőnek, akinek uralma alatt Péter és Pál apostolok is mártírhalált haltak.³³ E főleg narratív forrásokra épülő negatív kép ellenére elmondható, hogy a birodalom – mondhatni – a szokásos hétköznapjait élte: ünnepelték az új *princeps* hatalomra kerülését,³⁴ rendben kiadták a katonai diplomákat,³⁵ tervezett veterán-telepítések zajlottak Itáliában,³⁶ pénzreformot hajtottak végre,³⁷ befejezték a Claudius által elkezdett kikötő építését Ostiában,³⁸ sőt a főváros lakosságának jobb ellátása érdekében 59-ben felhúzták a nagy vásárcsarnokot (*macel-*

²⁹ Ennek a látszólagos ellentmondásnak az oka minden bizonnyal a tacitusi *Historiae* töredékes volta.

³⁰ J. Pigón: Drusus Imperator? An Episode in the Fall of Sejanus in Tacitus, Suetonius and Cassius Dio. *Antiquitas* 18 (1993) 183–190. Drususnak ez a későbbi „rehabilitálása” hasonlóságot mutat a Nero halálát követő egyes reakciókkal.

³¹ A legutóbbiakról vö. *Tar I.*: Nero-kiállítás Trierben. *AntTan* 61 (2017) 273–289.

³² Németh Gy.: Karthágó és a só. Budapest 2002. 160–170. Vö. még: Takács László: i. m. (14. jegyz.) 38–39.

³³ Takács László: Irodalmi élet a Nero-kori Rómában. Piliscsaba 2003 (forrásokkal); Ürögdi Gy.: Nero. Budapest 2003. 210–214.

³⁴ Pap. Oxy. 1021. (*Moravcsik Gy.*: Miről vallanak a papiruszok? Budapest 1961. nr. 139, 162.)

³⁵ W. Eck – A. Pangerl: Fragment eines Militärdiploms aus der Zeit Neros vielleicht aus dem Jahr 59 (?). *Acta Musei Napocensis* 52/1 (2015) 69–72.

³⁶ Takács Levente: Nero coloniái. *Történeti Tanulmányok* 17 (2009) 5–12.

³⁷ M. E. K. Thornton: Nero's New Deal. *TAPhA* 102 (1971) 624–625. Takács László: i. m. (14. jegyz.) 154.

³⁸ Grill T.: A tenger gyümölcsei. A tengerek szerepe a Római Birodalom gazdaságában. Pécs 2016. 133–134. Ezzel szemben: A. A. Boyce: Nero's Harbor Sestertii. *AJA* 70/1 (1966) 65–66.

lum magnum).³⁹ Ezek mellett a *Domus Aurea* építkezései is tömegeknek biztosítottak munkát, jövedelmet.⁴⁰

Tagadhatatlan persze, hogy a Nero uralmának véget vető lázadás súlyos társadalmi-politikai problémákra adott reakció volt, ennek ellenére Nero halálát nem mindenki ünnepelte, emléke pedig korántsem volt annyira negatív, mint későbbi emlékezete. Suetoniustól tudjuk, hogy egy bukott zsarnokhoz képest impozáns körülmények között temették el a Domitiusok sírboltjában, amely a mai Monte Pinciónál volt található. Síremléke kétféle márványból készült; temetésének költsége pedig 200 000 sestertiusra rúgott (Suet. *Nero* 50). Az öngyilkosságát követően nem sokkal elvégzett szertartás leírásánál az életrajzíró csak a császár legszűkebb környezetét jelöli meg (a dajkái és Acte), de egy későbbi helyen megemlíti:

Mégis akadtak, akik hosszú időn át a tavasz és a nyár virágaival ékesítették a sírját, és hol bíbortogás képmását vitték a szónoki emelvényhez, hol közleményeket, amelyeket állítólag ő adott ki, azt a látszatot keltve, hogy él, és hamarosan visszatér, ellenségei végromlására.⁴¹

A Nero ellenében hatalomra jutó Galba érthető módon ellenségesen viszonyult elődjéhez és annak emlékéhez, de az őt követő császárok jelentős része uralkodói legitimitációt keresett Nero személyében.⁴² Nem véletlenül, ugyanis Otho, Vitellius és Titus mind feltűntek Nero személyes és költői körében.⁴³ Titust kegyetlensége, kapzsisága és dorbézolásai miatt második Nerónak tartották (Suet. *Titus* 7), de később jó emlékezetű uralkodóként vonult be a római történetírásba. Helyesebb lenne a suetoniusi szövegben szereplő *alius Nero* kifejezést inkább fordított Neróként interpretálni. Titus ugyanis előbb rossz, utóbb jó tulajdonságait mutatja, miközben Nero jellemfejlődése ezzel éppen ellentétes irányú. A Nero uralmának pozitív vonásait előtérbe helyező értékelések azonban nem korlátozódnak közvetlen utódaira, akik – mint láttuk – szoros személyes kapcsolatot ápoltak vele. A IV. században alkotó Aurelius Victor szerint Traianus császár nagyra értékelte:

Ugyannyi évet uralkodott, mint mostohaapja, és bár sokkal fiatalabb volt, mégis öt év alatt olyan nagy eredményeket ért el, főként a város gyarapítása terén, hogy Traianus császár méltán emlegette oly gyakran, hogy minden *princeps* messze elmarad Nero öt éve mögött.⁴⁴

³⁹ Grill T.: A Római Birodalom gazdasága. Budapest 2017. 302; *Ürögdi*: i. m. (34. jegyz.) 133.

⁴⁰ Más szempontból közelít a *Domus Aurea* építéséhez: Takács László: i. m. (14. jegyz.) 156.

⁴¹ Suet. *Nero* 57. Fordította Kis Ferencné. Vö. *Ürögdi*: i. m. (34. jegyz.) 277; illetve régészeti jellegű példákhoz Tar: i. m. (32. jegyz.) 275.

⁴² Erről részletesen és a forrásokkal lásd: Takács László: i. m. (34. jegyz.) 215–218.

⁴³ Otho: Németh: i. m. (33. jegyz.) 156. Titushoz vö. Takács László: i. m. (34. jegyz.) 84–85.

⁴⁴ Patay-Horváth András fordítása. Vö. *Ürögdi*: i. m. (34. jegyz.) 284; Németh: i. m. (33. jegyz.) 158.

A fentiekből kitűnik, hogy Nero bukása után nem volt általánosan népszerűtlen. A politikai elit és a tömegek körében is megfigyelhető a személyéhez vagy uralmához való egyfajta pozitív viszony. Előbbiek legitimációs céllal vállalták fel emlékének fenn tartását, rehabilitálását, utóbbiak pedig Nero számukra kedvező intézkedései miatt ápolhattak jó emlékeket uralmáról. A hamis Nerók felbukkanása korántsem a véletlen műve, hanem egy adott történelmi szituációra adott reakció volt. Az egyik szituációs elem, amelyre ezzel a sajátos eszközzel (is) válaszolt a társadalom, az uralomváltás ténylegéből fakadt.

Egy új uralkodó trónra lépése sok esetben felveti a legitimáció kérdését. Miért éppen az adott személy alkalmas vagy jogosult az állam első méltóságára? Törvényes-e a hatalma? Szóba jöhet-e más kormányforma vagy más személy uralma? Ezek a kérdések különösen kiéleződtek a *principatus* korai időszakában. Eleinte még a köztársaság visszaállításának elképzelése is kísértett, de inkább az merült fel problémaként vagy kérdésként, ki legyen az éppen uralkodó császár utóda. Az első császárok számára Neróval bezárólag az biztosított – nem túl erős – jogosultságot a trónra, hogy valamilyen módon rokoni kapcsolatban álltak Augustusszal. Ennek a kritériumnak az alkalmazásával azonban meglehetősen sokan formálhattak igényt a császári méltóságra, tekintettel a *princeps*ek kiterjedt rokoni kapcsolataira. Az I. századi száműzetések és politikai gyilkosságok mögött sokszor éppen az a tényező rejlett, hogy az uralomra kerülő császár leszámolt szóba jöhető riválisaival.

A legitimációs kihívás még Nero uralkodására is rányomta a bélyegét. Britannicus megölése, Rubellius Plautus száműzése, majd meggyilkolása, M. Iunius Silanus mérgezése, D. Iunius Silanus Torquatus kikényszerített öngyilkossága mind összefüggésben állhat azzal a ténnyel, hogy Augustus leszármazottainak voltak tekinthetők.⁴⁵ A szakirodalomban is feltűnik, hogy Nero már-már görcsösen törekedett uralmának biztosítására. Egészen szélsőséges nézetet tett közzé néhány évvel ezelőtt David Woods, aki úgy vélte, hogy Nero Poppaea iránti vonzalmát nem a szerelem fűtötte, és Sporus-hoz való ragaszkodásának motivációit sem csupán abban kell keresni, hogy hasonlított a császár szerelmére. Woods elképzelése szerint feltehető, hogy Poppaea Sabina valódi apja Tiberius császár volt, Sporus pedig a császár unokája lehetett.⁴⁶ Nero vonzalma kettőjük iránt és az a körülmény, hogy Sporust az öngyilkosságáig maga mellett tartotta – legalábbis Woods szerint – abból fakadt, hogy egyfajta legitimációs zálogot látott bennük a maga uralmának biztosítására azzal, hogy lehetséges ellenfeleit megfosztotta a Poppaea vagy Sporus származásából nyerhető legitimáló erőttől. Woods kellően megalapozott bizonyítékokkal alá nem támasztott ötlete mindenestre rávilágít arra, mennyire fontos volt még Nero számára is a legitimáció, jóllehet származása és uralomra jutásának jogi körülményei viszonylag szilárd alapot biztosítottak hatalmi igényeinek.

⁴⁵ D. Woods: Nero and Sporus. *Latomus* 68 (2009) 74–75. A személyekről bővebben lásd *Takács László*: i. m. (14. jegyz.) 200 skk. és *Kovács M.*: A politikai ellenzék Nero korában. Budapest 1981. Vö. még *Ürögdi*: i. m. (34. jegyz.) 243.

⁴⁶ Woods: i. m. (45. jegyz.) 75–77.

Jól mutatja politikai bizonytalanságát, hogy uralkodása során változtatni kívánt az őt támogató társadalmi bázison.⁴⁷

Az Agrippa, Drusus vagy Nero képében fellépő kalandorok feltűnése a történelemben nem esetleges, hanem viszonylag jól meghatározható körülmények egybeesésének köszönhető. Az esetek olyan helyzetekhez kapcsolódnak, amikor az államhatalom működésében valamilyen zavar tapasztalható, ami összekapcsolódik egy legitimációs vákuummal. Clemens említett szópárba Tiberiusszal markáns legitimációs erőpróba volt, amelynek néhány szavával Clemens kérdésessé tette Tiberius jogosultságát a *principis* méltóságra. Tiberius hatalomra jutása nem volt zökkenőmentes. Augustus, miután évtizedekig kereste utódát, csak akkor döntött Tiberius mellett, amikor más lehetősége már nem maradt. Trónra lépését a pannoniai és rajnai legiók lázadása kíséri, amelyet csak nagy nehézségekkel sikerül elfojtani.⁴⁸ Az ál-Agrippa fellépését közvetlenül megelőző esemény M. Scribonius Libo Drusus bevádolása és kikényszerített öngyilkossága volt.⁴⁹ A senatusi tárgyalás és Tiberius magatartása jelen tanulmány szempontjából kevésbé érdekes, csupán azt a mozzanatot érdemes kiemelni, hogy Tacitus szerint a Libót felbujtó senator „dédapját, Pompeiust, nagynénjét, Scriboniát, Augustus hajdani feleségét, unokatestvéreit, a Caesarokat, ősképmásokkal tele házát emlegeti.” Ez a legitimációs argumentáció indítja el a tacitusi beszámolóban az események menetét.

Az ál-Drusus fellépése arra az időre esett, amikor Rómában Seianus uralmát számolták fel. A 27 óta látszólag visszavonultan élő Tiberius aktivizálta magát, s kivégeztette korábban teljhatalmat gyakorló testőrparancsnokát, aki történetesen az adott évben (Kr. u. 31) a *consuli* méltóságot is betöltötte. A hatalmi harc keltette bizonytalanság kellő alkalmat kínált az ál-Drusus fellépésének.⁵⁰

Aligha kell különösebben bemutatni, hogy a 69-es cythnusi kalandor milyen legitimációs helyzettel találta magát szemben. Kísérletét, amelyre akkor kerül sor, amikor még Otho és Vitellius is életben van, a Galba által kinevezett helytartó számolja fel. A tacitusi bemutatás ugyan hemzseg a kronológiai és tárgyi problémáktól,⁵¹ mindenesetre önmagában is jól mutatja azt a hatalmi zűrzavart, amely a Nero halála utáni hónapokat jellemezte.

Vespasianus egyeduralmi pozícióba jutása a négy császár évében olyan ellenfelek legyőzése árán valósult meg, akik – mint láttuk – szorosan kötődtek Nero személyéhez és emlékéhez is. Vespasianus helyzetét csupán polgárháborús győzelme legitimálta, nem volt rokoni kapcsolatban a Iulius-Claudius dinasztiával. Vespasianus uralmának elismerése ezért egy a senatus által kibocsátott jogi aktushoz kapcsolódott: a *lex de imperio Vespasiani* (CIL 6, 930) Augustus, Tiberius és Claudius jogaira hivatkozva ruházta

⁴⁷ Takács László: i. m. (14. jegyz.) 178.

⁴⁸ Kr. u. 15 elején még egy árvíz is súlyosította a helyzetet Rómában. Vö. Grill: i. m. (40. jegyz.) 82.

⁴⁹ Tac. *Ann.* II 27–31; Suet. *Tib.* 25, 1 fordított sorrendben ismerteti a két eseményt. Vö. B. Levick: *The Conspiracy of Libo Drusus – and What Follows from It.* *Politica Antica* 1 (2013) 43–50.

⁵⁰ Tuplin: i. m. (25. jegyz.) tudatos akciót sejt(et) a háttérben, bemutatásában az ál-Drusus inkább a hatalmi játszmák egyik mellékszereplője, semmint kalandor.

⁵¹ Champlin: i. m. (18. jegyz.) 11.

fel Vespasianust közjogi hatalommal. Jogi legitimációját és a Iulius-Claudius dinasztia-ához való kapcsolódást ilyen módon teremtették meg. Az ingatag hatalmi helyzetre és Vespasianus nem kimondottan előkelő származására reflektál Suetonius életrajzának első két mondatában.⁵² A második hamis Nero Titus uralkodása (79. június – 81. szeptember) idején lép fel, de közelebbi datálására Cassius Dio alapján nincs mód.⁵³ Titus császárságát a Vezúv kitörése (79. augusztus 24), valamint egy Rómában tomboló háromnapos tűzvész is megnehezítette. Ezek az események legfeljebb a központi hatalom figyelmét és erőforrásait kötötték le, legitimációs kérdéseket nem vetettek fel. Azt, hogy Titus uralmával kapcsolatban ilyen problémával is számolni kell, három körülménnyel valószínűsíthetjük. Vespasianus életének utolsó hónapjaiban számolják fel A. Caecina Alienus és T. Clodius Eprius Marcellus összeesküvését. Eprius Marcellus karrierje Claudius alatt kezdődött, majd mind Nero, mind Vespasianus alatt elnyerte a *consul suffectus* méltóságát, helytartói működését (a keleti tartományokban!) feliratok is tanúsítják. Kétes hírnevét annak köszönheti, hogy Nero uralkodása alatt ő volt Thræsea Paetus egyik vádlója.⁵⁴ Ő volt az egyetlen nem katonai funkciót betöltő személy, aki Nero után Vespasianustól is kapott consuli tisztséget, vagyis karrierje nem tört meg a négy császár évét követően sem.⁵⁵ A. Caecina Alienus karrierjének kezdete köthető Nero uralkodásához, 67/68-ban Baetica tartományban volt *quaestor*. Galbától Vitelliushoz állt át, s kiemelkedő szerepet játszott a bedriacumi csatában, majd 69 őszén *consul suffectus*, de később Vespasianus pártjához csatlakozik. Két ilyen múltú, és a hetvenes évek elején jelentős pozíciókat betöltő személy összeesküvése minden bizonnyal komoly megmérettetést jelentett az uralomváltás napjaiban. A *lex de imperio Vespasiani* – legalábbis fennmaradt részei – nem tartalmaznak utalást a császári hatalom továbbadására nézve. Vespasianus igyekezett ezt más eszközökkel biztosítani: Titus viselte a *praefectus praetorio* tisztségét, továbbá apjával együtt több ízben volt *consul* és a *censori* feladatokat is együtt látták el. Ha hihetünk Suetoniusnak, akkor az uralomváltást nem csak *senatori* összeesküvés kísérte, hanem a császári családon belül is feszültségek voltak érzékelhetőek. Az életrajzíró szerint Domitianust foglalkoztatta annak gondolata, hogy valamilyen módon elragadja a hatalmat bátyjától.⁵⁶ A viszonylag alacsony sorból felemelkedő, polgárháborúban hatalomra jutott dinasztia első uralkodóváltásának időszakában, érthető módon nyílt tere volt más igények artikulálásának is, talán ez magyarázza a második hamis Nero feltűnését.

Terentius-Nero ráadásul szélesebb támogatásra számíthatott, mint „elődje”. A birodalom keleti felében, ahol amúgy is volt hagyománya a fizikai hasonlóságot felhasználá-

⁵² Suet. *Vesp.* 1, 1. A család helyzetét még Titus születési körülményeinek leírásánál is kiemeli a szerző: „egy üttököpött ház sötét, szűk hálószobájában” született a későbbi császár (Suet. *Titus* 1). Vö. még Suet. *Domit.* 1, 1.

⁵³ A. E. Pappano: *The False Neros*. *CJ* 32/7 (1937) 390; *Champlin*: i. m. (18. jegyz.) 11–12.

⁵⁴ Vö. K. R. Bradley: *The Career of Titus Clodius Eprius Marcellus, cos. II A. D. 74: Some Possibilities*. *Symb. Osl.* 53 (1978) 171–181 és Takács László: i. m. (14. jegyz.) 214–215.

⁵⁵ Vö. *Bradley*: i. m. (54. jegyz.) 177.

⁵⁶ Suet. *Dom.* 2, 3.

ló populáris trónigénylők feltűnésének,⁵⁷ Nero bizonyos népszerűségnek örvendett. Politikai lépései és más elképzelései minden bizonnyal hozzájárultak ehhez. Az armeniai rendezés, még ha Róma nem is könyvelhette el egyértelmű sikerként, békét teremtett a térségben, biztosítva a kereskedelmi hálózatok zavartalan működését. Görögföldön tett útja, jóllehet Takács László például tagadja annak politikai célját, azzal az eredménnyel járt, hogy megadta az adómentességet Achaia provinciának.⁵⁸ Nero keleti politikája és a Flaviusok uralomra jutása után érzékelhető változások⁵⁹ feltehetőleg aggodalmat váltottak ki a térség lakosságában. Ezt tükrözhetik a szakirodalom által bőven tárgyalt jóslatok és messiási várakozások is.⁶⁰

Ezekkel a tényezőkkel korlátozott mértékben még a harmadik Nerónál is számolhatunk,⁶¹ akinél azonban a fizikai hasonlóság hiánya nyilvánvalóan gyengítette fellépésének hatását. A kutatók egy része ezért némi joggal máshol kereste a magyarázatot. Jakub Kozłowski szerint inkább a parthus belpolitikai viszályok eredménye volt a harmadik ál-Nero fellépése, ugyanis az egyik trónigénylő, Artabanos ezzel az eszközzel próbált nyomást gyakorolni Rómára.⁶² A harmadik hamis Nero szereplését inkább a római belpolitika szempontjából értelmezi Brian W. Jones, aki a parthusokkal csak mint általános fenyegetéssel számol írásában. C. Vettulenus Civica Cerialis asiai *proconsul* kivégzését hozza összefüggésbe a hamis Nero feltűnésével.⁶³ Domitianus lépését nem önmagában egy magát Nerónak kiadó személy feltűnése váltotta ki, hanem az is, hogy 87 vége felé összeesküvés szerveződött Domitianus ellen.⁶⁴ A két, időben nagyjából egybeeső eseményt vélhetően csak annyi kapcsolja össze, hogy mindkettő egyfajta kihívás volt a császár hatalmával szemben.

Mindegyik első századi hasonmás trónkövetelőnél tetten érhető, hogy olyan helyzetekben jelentek meg, amikor a császár hatalma és annak legitimitása valamilyen kihívás elé került. Az ál-Nerók időleges sikerei azzal magyarázhatók, hogy a hatalom valódi gyakorlóinak legitimitációja kérdésessé vagy bizonytalanra vált, amit adott időpontban tovább fokozott valamilyen általános probléma (katonai zendülés, polgárháború, külső

⁵⁷ G. Theißen: A Jézus-mozgalom. Az értékek forradalmának társadalomtörténete. Fordította Szabó Csaba. Budapest 2006. 193.

⁵⁸ Takács László: i. m. (14. jegyz.) 167. Vö. még P. A. Gallivan: Nero's Liberation of Greece. *Hermes* 101 (1973) 230–234.

⁵⁹ Vö. M. Sanford: Nero and the East. *HSCPh* 48 (1937) 101–102; Theißen: i. m. (57. jegyz.) 205; Chr. J. Dart: Frontiers, Security and Military Policy. In: A Companion to the Flavian Age of Imperial Rome. Ed. A. Zissos. Chichester 2016. 216–218.

⁶⁰ Sanford: i. m. (60. jegyz.) 77–86; Pappano: i. m. (53. jegyz.) 389; Bastomsky: i. m. (17. jegyz.) 321–323; Theißen: i. m. (57. jegyz.) 197–198. A jóslatok közvéleményt formáló erejéhez vö. Hahn I.: Hítvilág és történelem. Budapest 1982. 187–190.

⁶¹ A valódi Nero ekkor lett volna 51 éves.

⁶² Kozłowski: i. m. (18. jegyz.) 198–199. Vö. még A. Galimberti: The Emperor Domitian. In: A Companion to the Flavian Age of Imperial Rome. Ed. A. Zissos. Chichester 2016. 97.

⁶³ B. W. Jones: C. Vettulenus Civica Cerialis and the False Nero of A. D. 88. *Athenaeum* 61 (1983) 517–519.

⁶⁴ Jones: i. m. (63. jegyz.) 520, 36. jegyzet.

fenyegetés). Az események hasonló bemutatása tehát nem csupán a toposzokat kedvelő antik történetírói gyakorlatból fakadhat, hanem részben a történeti szituáció hasonlóságából is.

A római történelem korábbi időszakából – általunk – ismert történetek részben eltérő sémát mutatnak. A köztársaság korából származó eseteket nagyjából két csoportra oszthatjuk. A híres politikusok személyét és nevét saját ambícióik megvalósítása érdekében felhasználó kalandorok nem az elhunyt személy képében jelennek meg, hanem sokkal inkább fiának vagy unokájának adják ki magukat. Tiberius Gracchus fiának tünteti fel magát egy bizonyos L. Equitius, akit emiatt néptribunusszá is választanak, majd pedig a Saturninus-féle zavargások idején vesztí életét.⁶⁵ A következő politikai kalandor, aki egy korábban élő híres ember nimbuszára építve kísérelt meg halászni a zavarosban, egy bizonyos Amatius volt. Ő Marius unokájának adta ki magát még Caesar életében. A *dictator* ugyan száműzte, de halála után visszatérve, Marius nevét és Caesar emlékének ápolását használta fel, hogy népszerűsége tegyen szert. Antonius határozott fellépése vezet Amatius kivégzéséhez, majd párthíveinek ezt követő zavargását szintén Antonius veri le katonai erővel.⁶⁶ Az ál-Marius mozgalmában felfedezhető a császárkori hasonmások leírásának néhány eleme, de Amatius⁶⁷ nem azonosíthatta magát Mariuszszal, hiszen a hadvezér jó négy évtizeddel korábban hunyt el, ráadásul idős korban.

E tudatos politikai tevékenység mellett a történetek másik részében az azonosítás/azonosulás inkább *ad hoc* jellegű. Valamilyen veszélyhelyzetben (*proscriptio*, polgárháború) egy rabszolga vagy barát veszi fel a veszélyben lévő személyazonosságát az üldözők megtévesztése érdekében.⁶⁸ A történet szereplői számára az azonoság nem kérdőjeleződik meg, több esetben ugyanis az üldözők nem ismerhetik áldozatukat. Piso megölését Tacitus szerint segédcsapatbeli punokra és maurusokra bízta Festus, Brutus üldözői pedig, akiket barátja sikeresen megtéveszt, barbár lovasok. E történetekben egy személy felveszi egy másik személy azonoságát, de semmiféle igénnyel nem lép fel a nevében.

A köztársaság idejéből szemlézett esetek nem mutatnak szoros strukturális és motivikus egyezéseket az ál-Nerók és társaik ábrázolásával, jöllehet megőrkítőik egy része: Plutarchos, Appianos és Tacitus, már a császárkorhoz tartozik. Az eltéréseket részben műfaji különbségek is magyarázhatják, de érdemes számításba venni, hogy a történeti-politikai változásoknak köszönhetően megváltozott, felértékelődött az egyes ember szerepe a társadalom szemében. Elég csak a pénzverésben bekövetkező változásokra utalni, hogy belátható legyen, mennyire meghatározó volt egy császár társadalmi reprezentációja, mekkora figyelemmel kísérte a közvélemény az uralkodót. A császár

⁶⁵ App. *b. c.* I 32; Aur. *Vict. vir. ill.* 73, 3. Vö. *J. Lea Beness – W. Hillard: The Death of Lucius Equitius on 10 December 100 B. C.* CQ 40 (1990) 269–272; *Tomasz J.: A római földkérdés.* Budapest 1943. 21.

⁶⁶ App. *b. c.* III 2–3; Cic. *Phil.* 1, 5; Cic. *ad Att.* XIV 6, XIV 8; Val. Max. IX 15, 1. Vö. *A. E. Pappano: The Pseudo-Marius.* CPh 30/1 (1935) 58–65. A Kr. e. II. századi Makedóniában történt hasonló esetre: Liv. *per.* 49.

⁶⁷ Amatius eredeti neve Herophilus volt. A névváltozatok már eleve kalandorra utalnak.

⁶⁸ Tac. *Hist.* I 50; App. *b. c.* IV 29; Plut. *Antonius* 69 és *Brutus* 50.

személye és döntései meghatározóak lehetnek közösségek és egyének sorsára, köszönhetően a kezében koncentrálódó hatalomnak, befolyásnak, vagyonnak. Ez magyarázhatja, hogy nem ismerünk ál-Scipiót vagy ál-Catót. Az ilyen kalandorok megjelenése összefügg az egyeduralkodó rendszer létrejöttével.

„A zsarnok azért bukik meg, hogy aztán visszajöhessen” – ezek Hubay Miklós egyfelvonásos darabokból álló Nero-ciklusában a császár utolsó szavai.⁶⁹ A jeles író, bár darabjai alapján jól ismerte a nerói kort, alighanem általánosabb történelmi tanulásra próbálta ráébreszteni közönségét. Az 1960-as évek második felében darabjainak olvasói vagy nézői számára e szavak szomorú és konkrét történelmi tapasztalatokat visszhangoztak. Az ókori és modern kori példák tükrében messzire vezetne azon elmélkedni, hogy az ilyen esetek miért éppen zsarnokok uralmához vagy emlékéhez kapcsolódva tűnnek fel a történelemben.

SUMMARY

Some years after his own death, Nero appeared again in the eastern provinces of the Empire, at least on two occasions. Beside the stories on these false Neros, other similar records are known from the works of Roman historians. The present study analyzes the stories of the famous clones, while collecting common motives in them. The study tries to explain in the given historical context the attempts made by the false Neros.

Keywords: Nero, false Nero, Roman Empire, historiography, eastern provinces, legitimacy

TAKÁCS LEVENTE

DE BTK Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszék
takacs.levente@arts.unideb.hu

A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

⁶⁹ Hubay M.: *Játékok életre-halálra*. Budapest 1988. 147.